

Před ¾ stoletím...

Kvantifikovaný esej o časopisecké produkci české sociologie před nástupem marxismu a dnes

ZDENĚK R. NEŠPOR*

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha

Three-Quarters of a Century Ago: A Quantified Essay on Czech Sociological Journals in the Pre-Marxist Era and Today

Abstract: This article focuses on Czech pre-Marxist sociological journals – *Sociologická revue* (established in 1930, published until 1940, and again in 1946–49) and *Sociální problémy* (established 1931, published 1931–1938/39 and 1947/48) – and compares how they functioned with the work of the contemporary *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* (analysed volumes 32 (1996) to 41 (2005)). Although the internal situation of the branch and its public evaluation were rather different during each of the two periods, the author believes that looking back at the well-established earlier period of Czech sociology can provide some comparative data for a better understanding of the current situation and its imperfections. First, the author quantitatively analyses the 'genre' composition of the old and new journals and concludes that in the earlier publications reviews and scientific polemics were more strongly represented, whilst the papers – especially those in *Sociologická revue* – were less likely to be connected with any empirical research. Conversely, the old sociologists were highly involved in the public sphere, which included student education and active participation in policy making. Nowadays, Czech sociologists tend to be wrapped up in themselves; they produce better theoretical and empirical papers, but the number produced per person has decreased, and their reception is probably weaker. In the article the author also analyses the means of recruitment of the journals' editorial boards, relations within the Czech sociological community itself and its relations abroad, and other issues of the sociology of Czech sociology, past and present.

Keywords: Czech sociology – history of; sociology of sociology; sociological journals.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2007, Vol. 43, No. 2: 397–422

* Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Zdeněk R. Nešpor, Ph.D., Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., oddělení Ekonomická sociologie, Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: zdenek.nespor@soc.cas.cz.

Tři čtvrtiny století jsou dostatečně dlouhá doba, aby si nikdo doopravdy nepamatoval *wie es eigentlich gewesen ist*, jak chtěl vědět velký německý historik Leopold von Ranke, a zároveň docela dobrým důvodem k (reflexivnímu) ohlédnutí nad tehdejší stavem české sociologie, protože před pětasedmdesáti lety začala vycházet *Sociologická revue* (1930) a vzápětí i *Sociální problémy* (1931). Tehdy i dnes byla česká sociologie relativně prosperující disciplínou, i když se značně lišil jak obsah a vnitřní struktura oboru, jeho institucionální zařazení a představitelé, tak vnější podmínky fungování vědeckého života, jeho sociální prestiž a očekávání „laické“ veřejnosti [Král 1937a]. Vzhledem k odlišnému stavu oboru sotva můžeme obě epochy srovnávat, následující text si nemůže klást ani nároky na „vědeckost“ v dnešním slova smyslu. Jeho metodu dobře vystihl jeden intelektuál v reakci na skutečnost, že odchází-li učitelka do důchodu, dostane kytici květin, zatímco odchází-li po volbách poslanec ze Sněmovny, na cestu do dalšího života obdrží tři sta až čtyři sta tisíc: „Konstatuju, nehodnotím, všímám si detailů.“¹ Zároveň tímto článkem nechceme psát souborné dějiny české sociologie, proto byl zorný úhel omezen na dvě epochy relativně klidného fungování oboru a byla pomínuta kupříkladu šedesátá léta nebo situace těsně před rokem 1989, kdy vycházel samizdatový *Sociologický obzor*.

V historii, respektive v dílech klasiků bychom zajisté mohli hledat závažnější inspiraci a zdroje poučení, jak to požadoval například Robert K. Merton [2000], ale takové ambice přítomný text rozhodně nemá – mohlo by se nám totiž stát, že bychom nechtěně potvrdili evolucionistické představy, které řada současných sociálních věd příkře odmítá (pravda, obvykle jen pokud jde o předmět studia, nikoli vlastní vývoj), nebo hůře, mohli bychom zjistit spíše degenerativní tendence. Jakou by taková zjištění měla cenu, byla-li by snadno napadnutelná poukazem na známé rozdíly mezi tehdejší a současným kontextem (nejen sociologie)? Pouhá konstatace však přesto může být inspirativní, nebo je alespoň zajímavé příležitostné listování zažloutlými stránkami dnes už obtížně dostupných časopisů, tím spíše že nepatří ke standardním zájmům současných (českých) sociologů. Před třemi čtvrtěmi století se stejně jako dnes kupříkladu srovnávalo fungování amerických a evropských společenských věd [Machotka 1937a], a i když úvodní partie Machotkova článku odrazují svým naivním subjektivním psychologismem – prozrazujícím, že ani některým představitelům pražské školy nebylo podobné uvažování cizí –, některé pozorované tendence jako by patřily ke standardní výbavě národních sociologických škol. Opálení a fyzická zdatnost amerických vědců oproti evropským, stejně jako rozvaha, s níž zvedají telefon, dnes vyvolají spíše úsměv, nicméně institucionální a finanční zakotvení americké vědy, případně její specifický přístup k duševnímu vlastnictví, ve Starém světě stále ještě zůstávají nesplněným/nesplnitelným snem. Neplatí leckdy dosud postřeh odlišující naše zeměpisné délky od Spojených států, že „vědec (je) nucen publikovati jen na počátku své dráhy, aby se habilitoval a stal profesorem“ [ibid.:

¹ Glosa Alexandra Klimenta citovaná v rubrice „Hutně a chutně“ v časopise *Protestant* 2006, 17 (6): 9.

99] (možná však už není nutné ani to [cf. Macháček, Kolcunová 2005])? „Konstatuji, nehodnotím...“

Do vzájemného vztahu by se mělo dávat srovnatelné: před třemi čtvrtinami století i dnes platí, že velká část vědecké produkce byla publikována prostřednictvím odborných časopisů, proto byly zvoleny právě ty; nezastírejme, že i z toho důvodu, že kvantifikovatelná analýza časopisecké produkce je mnohem snazší než v případě knižních monografií a dalších materiálů. Na straně „staré“ sociologie máme hned dva časopisy, jejichž sama existence (a konkurence) ukazuje na relativní etablování české sociologie ve třicátých letech – *Sociologickou revui* a *Sociální problémy*, jejichž osudy budeme sledovat přes zastavení během druhé světové války až ke konečnému násilnému úhynu v důsledku nástupu komunistické diktatury. Arnošt Kolman, čelný představitel marxistické filosofie, se sice ve svých pamětech holedbal zájmem o českou sociologii a její podporou [Kolman 2005], zapomněl však uvést, jak dalece se koncem čtyřicátých let podílel na její kritice a posléze likvidaci [cf. Král 1947a]. Čeští sociologové samozřejmě publikovali odborné studie i jinde, v zahraničí a doma ve filosofických, případně teologických časopisech, v revui *Parlament* (1921–31) a v *Sociální revui*, již vydávalo Ministerstvo sociální péče (1920–38), po druhé světové válce nakrátko i ve slovenském *Sociologickém sborníku* (1946–48), žádný z těchto časopisů však nemůžeme označit za oborovou platformu, která je jedním z podstatných znaků etablovanosti. Právě proto bylo založení a vydávání *Sociologické revue* a *Sociálních problémů*, stejně jako jejich spojení s brněnskou, respektive pražskou školou, tak klíčové. Pokud jde o „novou“ /současnou sociologii, nemůže být sporu o výlučném postavení *Sociologického časopisu / CSR*, který alespoň v intenci zaštiťuje celou českou sociologickou obec. I dnes samozřejmě sociologové publikují leckde jinde, pokud publikují, přičemž zvláštní postavení mají biograficky a kvalitativně orientovaný časopis *Biograf* a dosud jen krátce vycházející brněnská *Sociální studia*, přesto však snad lze přijmout zjednodušení v reprezentaci současné sociologie pouze prostřednictvím jediného „dvoj-časopisu“. Zatímco oba „staré“ časopisy budeme procházet po celou dobu jejich existence, v případě *Sociologického časopisu / CSR* se spokojíme deseti celými ročníky z poslední doby (1996–2005),² protože ve druhé polovině devadesátých let snad již obor můžeme považovat za etablovaný po transformačních změnách – podobně jako českou sociologii ve třicátých letech.

„Staré“ časopisy a jejich autoři

Jako zastřešující oborový časopis vznikla a leckdy také fungovala brněnská *Sociologická revue* vydávaná Sociologickým seminářem MU a později Masarykovou sociologickou společností; vycházela od roku 1930 až do počátku druhé světové války (1940) obvykle jako čtvrtletník, znovu pak v letech 1946 (6 čísel) až 1949, i když častým jevem bylo spojování jednotlivých čísel – např. čtenáři pátého roč-

² *Sociální studia* dosud netvoří tak dlouhou řadu.

níku měli k dispozici čísla 1.–3. a 4., v desátém ročníku vyšla dvě čísla označená 1. a 2.–4. Během patnácti ročníků existence časopisu do něj přispělo 126 domácích a 49 zahraničních autorů, ovšem značně nestejnou měrou a s výraznou převahou členů redakce. V čele časopisu stál po celou dobu I. A. Bláha, v období do válečného zastavení spolu s J. L. Fischerem a E. Chalupným, i když jejich – především Fischerův – autorský podíl byl řádově nižší. Pokud byl redakční kruh uváděn jmenovitě, obsáhl celkem dalších dvanáct sociologů nebo jejich „oborových přátel“; k jejich povolávání se dostaneme níže.

Zavedeme-li pracovní veličinu standardního počítatelného textu, můžeme za něj považovat studii (včetně drobných studií o minimálním rozsahu alespoň 5 stran) nebo pět recenzí, jejichž délka ovšem variovala od půlstrany po více než desetistránkový elaborát, který leckdy připomínal spíše *review article*.³ Standardní počítatelný text umožní několik zajímavých srovnání, i když je třeba zdůraznit, že pracovní vycházejících v neprospěch redakce, protože do něj nebyly zahrnuty drobné zprávy, anotace a bibliografie, jejichž zpracovávání jistě nebylo „procházkou růžovým sadem“, a samozřejmě ani vlastní práce ediční, o případném oslovení autorů nemluvě. Autorský podíl členů redakční rady (kruhu) přesto byl impozantní – vyprodukovali 276 (45 %) z celkových 615 standardních textů publikovaných v *Sociologické revui*, zatímco na ostatních 126–132 domácích autorů⁴ připadlo 256 (42 %) a na 49 zahraničních 83 (13 %) textů. Podíl členů redakce na počtu textů výrazněji stoupl ve druhém pětiletí časopisu z důvodu jejího rozšíření, celkově však nebyly větší rozdíly mezi zastoupením jednotlivých sledovaných skupin, až na to že po válce z časopisu prakticky zmizeli zahraniční autoři, nebo jejich texty byly pouze přebírány odjinud. *Sociologická revue* byla především časopisem své redakce, v níž zcela specifické místo zaujímal I. Arnošt Bláha. Počítáno na standardní texty, mohl si tento matador každý rok připočíst necelých osm kousků a během patnácti ročníků jich napsal neuvěřitelných 115, tedy bezmála pětinu celého časopisu; Šaldovy výjimečnosti, pokud jde o *proprio sensu* vlastní časopis, tím ovšem nedosáhl. Bláhova výkonnost navíc byla rovnoměrná, mírně stoupající před druhou světovou válkou, zatímco později poněkud ochabovalo jeho recenzní úsilí ve prospěch studií a článků.

Přestože se s hlavním redaktorem co do publikačního úsilí nikdo nemohl poměřovat, existoval širší okruh pravidelných přispěvatelů časopisu zahrnující především členy redakce (kromě již zmiňovaných to od druhého ročníku byli O. Butter, F. Fajfr, F. Modráček, A. Ráliš, A. Štefánek a B. Václavek), nebo ty, jež se jimi měli stát (T. Čep, J. Hanáček, A. Obrdlík, V. Slaminka, L. Svoboda, B. Zwicker), a několik dalších autorů, mezi nimiž lze zmínit kupříkladu L. Bočka, J. Kola-

³ Přesné vymezení (započítávaného) „článku“ a „recenze“ bude dále doplněno níže.

⁴ Členové redakčního kruhu jsou započítáváni do obou skupin, podle aktuálního stavu; výjimku tvoří první ročník, v němž nebyl redakční kruh uveden (jsou za něj považováni členové redakce ze 2. a dalších ročníků) a poválečné ročníky, v nichž jsou za členy redakce považováni přeživší předváleční členové. Druhý případ opět spíše znehodnocuje práci redakce ve srovnání s ostatními, protože téměř jistě byla početnější.

ju, K. Maiwalda, M. Moudrého, J. a B. S. Obrdlíkové, O. Šimáčka a zahraničního J. S. Roučka. Do redakce, v níž bylo členství patrně považováno za prestiž, se nicméně nepovyšovalo jenom za výkony, nezanedbatelnou roli zřejmě hrály obecněji definované zásluhy a osobní vazby. Ze tří hlavních redaktorů poměrně rychle upadala výkonnost J. L. Fischera, který se po druhé světové válce odmlčel prakticky úplně – možná vinou své rektorské angažovanosti v Olomouci, zatímco z redakčního kruhu od druhého ročníku minimálně psali O. Butter – který byl konzulem v Paříži –, senátor F. Modráček nebo „zástupce slovenské sociologie“ A. Štefánek (jeho články byly hlavně popisem slovenské sociologie). Počínaje šestým ročníkem se však do redakce *Sociologické revue* šlo i „propstat“, což se podařilo kromobyčejně výkonným A. Obrdlíkovi a B. Zwickerovi (za prvních pět let napsali 15, respektive 10 standardních textů, hlavně recenzí, čemuž mohli konkurovat pouze marxista L. Svoboda a zemědělský sociolog T. Čep s devíti, případně K. Maiwald se sedmi). Čep si naproti tomu na své jmenování musel ještě rok počkat – patrně nebylo náhodou, že k němu došlo hned poté, co se (jako vůbec první) stal docentem zemědělské sociologie (habilitován 1935, členem redakce od následujícího roku). Další změny přinesla druhá republika, protektorát a arizační zákony. Z redakce museli zmizet O. Blažek, O. Butter a B. Zwicker, i když jména „O. B. (Praha)“ a „Z. Bystrý“ na jejich místech v seznamu členů redakce, jenž tak přestal respektovat abecední pořádek, dávají tušit, že vydavatelé časopisu neprojevovali plný respekt vůči protektorátním zákonům; oba zmizeli až ve 2.–3. čísle roku 1940, zatímco se nově objevili J. Hanáček, V. Slaminka a L. Svoboda. Ve všech případech šlo o „psavé“ autory, i když Hanáček a Slaminka s tím začali až poměrně nedávno, přičemž Svobodovo jmenování svědčilo o nové odvaze redakce – i když se ve své tvorbě musel přeorientovat z teoretických otázek marxismu-leninismu především na sociologii umění. Přes všechny změny redakční rady v ní nikdy neusedla žena ani cizinec.

Zahraniční styky totiž *Sociologická revue* řešila deklarativním výčtem „spolupracovníků“ uváděným od pátého ročníku, mezi něž patřili Francouzi C. Bouglé a G. Richard, Švýcar G. L. Duprat, Bulhar V. Ganef, Jihoslované M. Kosič a M. Mirkovič, a (podle působistě) Američané J. S. Rouček a P. A. Sorokin. Evidentním zdůvodněním tohoto seznamu byla deklarace kvality a mezinárodní spolupráce, i když je třeba připustit, že dotčení vůči časopisu cítili jisté závazky a občas do něj i přispěli. Napsali 38 (46 %) z 83 zahraničních počítatelných textů, značně se však lišili jak mezi sebou, tak od členů české redakční rady. „Západní“ autoři totiž posílali hlavně články, aniž můžeme ověřit, nevyšly-li také jinde, zatímco recenzní rubriku plnili hlavně Jugoslávci a neúnavný J. S. Rouček, který sám napsal 18 zahraničních počítatelných textů; jeho postavení mezi ostatními „cizinci“ bylo v zásadě srovnatelné s I. A. Bláhou v české redakci, i když se pro svůj americký pobyt členem redakce nikdy nestal (a během krátkého poválečného návratu do Československa zase v *Sociologické revui* nepublikoval).

Všichni ostatní autoři – a bylo jich hodně – do *Sociologické revue* přispívali pouze příležitostně, jedním až několika články (54 českých a 28 zahraničních autorů), recenzemi nebo obojím. V případě zahraničních autorů bylo téměř pravi-

dlem, že krátce po publikování článku přicházela recenze nebo naopak, většinou však už žádný další příspěvek. Důvodů k příležitostnému publikování nepochybně bylo několik; do sociologického časopisu občas přispívali autoři z jiných oblastí (ze známějších např. F. Linhart, J. Patočka, J. Popelová, V. Příhoda, J. Tvrď), především však (akademická) sociologie „uživila“ velmi málo lidí, takže si museli hledat uplatnění jinde a na vědeckou činnost jim nezbyvalo tolik času. Mezi častěji publikujícími se objevovali středoškolští profesori nebo obzvláštní zájemci o obor, již se mu věnovali „rekreačně“ či na „částečný úvazek“; připomeňme, že třeba V. Kadlec sice učil na Vysoké škole obchodní, ale zároveň úředničil v ČKD, J. Šíma byl asistentem na Svobodné škole politických nauk a vedle toho unitářským duchovním, K. Galla mimo soukromou docenturu sociologie pracoval jako knihovník. Z širšího kontextu nicméně víme, že právě tyto tři osobnosti byly pro prvorepublikovou akademickou obec poněkud problematické a jejich díla si vysluhovala značnou kritiku (o níž bude řeč níže), do redakce *Sociologické revue* nebo k častější publikaci v ní se proto nemuseli dostat i z tohoto důvodu. Do autorského okruhu (i redakce) nicméně postupně přicházeli noví lidé, kteří získali patřičné vzdělání a zkušenosti, takže nelze říci, že by se skupina tohoto časopisu časem uzavírala; tato otevřenost jistě souvisela s úzkým provázáním revue s Masarykovou sociologickou společností a brněnskou fakultou. Každopádně však existovalo jedno velké omezení – mezi českými autory sice bylo sedm žen (mezi zahraničními jedna), avšak jejich podíl na časopisu byl zanedbatelný. Výrazněji se prosadily pouze dvě autorky, patrně nikoli náhodou spřízněné jak s brněnským seminářem, tak osobně s redaktorem A. Obrdlíkem – J. Obrdlíková (za patnáct let napsala 46 recenzí a pět článků, tj. 14 textů) a B. S. Obrdlíková (21 recenzí).

Druhý časopis, *Sociální problémy* (od 6. ročníku, 1938–39, *Sociologie a sociální problémy*), sice byl svým obsahem modernější, náročnější a zároveň více sepnutý se sociální praxí, s jeho vydáváním však byly ještě větší problémy než v případě *Sociologické revue*. Je známo, že vznikl jako „trucprojekt“ pražské školy, jež se s tou brněnskou (a s Masarykovou sociologickou společností) rozešla po skandálu, který Chalupný udělal z Machotkovy a Ullrichovy *Sociologie v moderním životě* [Machotka, Ullrich 1928], k němuž se přidalo několik menších afér a Královo demonstrativní vystoupení z MSS (1933), následované jeho přáteli a žáky (1935). Na důkaz roztržky pražská škola v roce 1937 založila vlastní Společnost pro sociální badání (*sic*), jejímiž členy se mohli stát jen ti, kdo chtěli pěstovat sociologii a sociální vědy „metodami opravdu vědeckými a empirickými“ [Král 1938–39: 89].⁵ Bylo jich právě 16. Publikací platformu nicméně kritici Bláhovy a Chalupného sociologie založili již v roce 1931 v podobě „revue pro sociální teorii a praxi“ *Sociální problémy*, která poněkud navázala na dědictví *Parlamentu* [Král 1931b],⁶ výrazně se však vymezila právě proti brněnskému časopisu a na sociální

⁵ K hodnocení obou škol cf. níže, pozn. č. 20.

⁶ *Parlament* vycházel jako měsíčník v letech 1921–31, v posledních letech jej vedl V. Verunáč, který pak spolu s J. Králem stanul v čele redakce *Sociálních problémů*. K dalším (částečně) sociologickým časopisům viz [Nešpor 2007a].

politiku orientované *Sociální revui*. V prvním a druhém ročníku vyšlo šest čísel, ve třetím pět (byl však o rok opožděn), od čtvrtého ročníku (1935) sice *Sociální problémy* vycházely čtvrtletně, ale rozhodně nikoli pravidelně. Pátý ročník totiž byl vrozen 1937, šestý 1938–39 a poslední 1947 (poslední číslo nedokončeného ročníku nicméně vyšlo až následujícího roku), na čemž se vedle finančních obtíží (časopis původně vycházel v komisi u Orbisu, později vydávání částečně převzal Melantrich) a odmlky způsobené druhou světovou válkou asi podílel i nedostatek kvalitních publikovatelných textů. V pátém ročníku totiž byla jasně stanovena kritéria vylučující zahraniční články, v nichž redakce přinejmenším odmítala spatřovat těžiště časopisu, a recenze zahraničních děl nesplňujících podmínku „významnosti pro základní pojetí naší vědy nebo nezbytnosti pro její studium“ [Zprávy a poznámky 1937: 75], čímž se – nepochybně vědomě – připravila o metodu, jíž *Sociologická revue* „zaplnňovala“ prázdné místo na svých stránkách.

V sedmi ročnících *Sociálních problémů* vyšlo celkem 178 standardních počítatelných textů, z toho 140 článků; mnohem menší podíl recenzí byl vyvážen jejich délkou, protože tento časopis jako recenze uznával jen několikastránkové náročnější útvary (často měly 5–10 stran), zatímco ostatní informace o knihách přesouval do bibliografie či zpráv. I v *Sociálních problémech* však byl výrazný autorický podíl redakce, do níž alespoň někdy náleželo 23 osob, z toho tři cizinci (J. S. Rouček, F. Sander a M. Virlogeux). Členové redakce přitom sepsali 112 (63 %) standardních textů, nebyli však stejně plodní. I zde vynikal šéfredaktor (od 3. ročníku výlučný, do té doby spolu s V. Verunáčem) Josef Král, který během sedmi ročníků napsal 38 recenzí a 13 článků (21 standardních textů), následován Z. Ullrichem (11), J. Mertlem (9), J. Součkem (8), J. Voráčkem (7), V. Vybralem (7) a O. Machotkou (6). Zatímco Ullrich byl od druhého ročníku tajemníkem redakce a Machotka odpovědným redaktorem, oba dva z úzkého Králova okruhu, Vybral se do redakce dostal až ve třetím a sociální antropolog Voráček v šestém ročníku (spolu s „americkým redaktorem“ Roučkem, který měl dohromady na kontě necelých 6 standardních textů), Souček až v posledním. Naopak postupně ubývali redaktori, kteří v časopise nepublikovali, J. Kolovrat-Krakovský, O. Pertold, Z. Peška, T. Pistorius, V. Verunáč a oba zahraniční redaktori, jejichž členství nejspíš bylo jen formální. Ke stálému kádru redakce *Sociálních problémů* můžeme vedle šéfredaktora J. Krále počítat především jeho nejbližší spolupracovníky O. Machotku a Z. Ullricha, dále tajemníka, náměstka a posléze prezidenta Státního úřadu statistického A. Boháče, sociologa politiky J. Mertla, ekonoma Františka Munka, „sociálního lékaře“ (dnes bychom nejspíš řekli hygienika) H. Pelce, ekonoma a statistika G. Reifa, antropologa Voráčka a dalšího národohospodáře V. Vybrala; složení redakce tedy kopírovalo Královy a Machotkovy představy o tom, co by mělo tvořit základ sociálních věd,⁷ stejně jako předjímalo poúnorové potíže. Mnozí redaktori *Sociologické revue* nedopadli příliš dobře za druhé světové války, již z důvodu pronásledování nepřežili O. Blažek, O. Butter, J. Tvrdý, B. Vác-

⁷ Viz např. Král [1931a] nebo Machotkův návrh na zřízení Vysoké školy sociálních věd [Machotka 1937b].

lavec a B. Zwicker, nicméně Únor a následná likvidace sociologie vedla „pouze“ k jejich penzionování nebo přechodu na méně exponovaná místa, pakli je naopak nekatapultovala výš. Naproti tomu téměř všichni redaktori i četní autoři *Sociálních problémů* měli po Únoru problémy sami, leckdy dost značné, pokud se nevydali cestou exilu jako například Machotka s Ullrichem – důvodem samozřejmě byla jejich mnohem větší angažovanost v praktické politice, ale i nepřátelství, která si svými politickými a vědeckými postoji způsobili. Několik málo ostatních, například pozdější akademik Purš, který přispěl jednou recenzí, na tuto minulost raději rychle zapomínalo.

Sociální problémy měly nižší podíl zahraničních autorů, kteří napsali jenom 10 standardních textů,⁸ v naprosté většině článků, což vyplývalo z výše uvedených požadavků. Celkem bylo autorů 101, z toho 15 zahraničních, naprostá většina z nich (kromě členů redakční rady) přispěla jedinou studií a jednou nebo několika recenzemi. Důvody jistě byly obdobné jako v případě dříve uváděného brněnského časopisu, stejně jako se i zde uplatňoval nástup mladších sociologů při zachování základního redakčního kádru, pražský časopis však byl o něco víc genderově otevřený. Ani v něm sice ženy nepronikly do redakce, ale v počtu devíti (z toho jedna zahraniční) tvořily plných 9 % autorů, aniž lze říci, že by z velké části psaly pouze recenze jako v případě *Sociologické revue*. Na druhou stranu těžko soudit, nakolik šlo o objektivní důvody v podobě výraznější výzkumné orientace pražského časopisu (zatímco v Brně mužští teoretici ženy mezi sebe nepustili) nebo také o jeho nižší status, právě pokud jde o teoretickou stránku disciplíny, jak ji alespoň tehdy vnímala většina české sociologické obce.

Je dobře známo, že mezi oběma časopisy a jejich vydavateli nepanovaly právě dobré vztahy, k čemuž se ještě dostaneme, proto je dobré se ptát, jak se to odrazilo v autorském obesílání časopisů? Účast předních redaktorů v „tom druhém“ časopise samozřejmě byla mimo diskusi, možná ani ne tolik z nezájmu redakce jako spíš vzhledem k jejich vlastním ambicím „v tom plátku“ nepublikovat, i když to platilo jen se třemi typickými výjimkami. V první polovině třicátých let, kdy ještě obě skupiny nebyly jasně vykrytalizované, do *Sociologické revue* psali třeba J. Mertl a Z. Peška, kteří pak zakotvili v *Sociálních problémech*, zatímco v případě jejich někdejšího spoluredaktora V. Verunáče to bylo spíše naopak. Podstatnější bylo „přeběhlictví“ J. S. Roučka, který byl ve Spojených státech dost daleko na to, aby se především recenzemi anglickojazyčné literatury mohl podílet na obou časopisech, přičemž svého výjimečného postavení si jistě v obojím případě užíval, a později také A. Boháče, který sice výrazněji psal do *Sociálních problémů*, ale recenze evidentně posílal i „ke konkurenci“, jen je podepisoval pouze iniciálami. Minimálně v jednom případě mu to však „nevyšlo“ a *Sociologická revue* po válce otiskla Boháčovu recenzi s plným jménem, ačkoli zároveň byl redaktorem *Sociálních problémů*. Třináct autorů tak více či méně publikovalo v obou časopisech, což vzhledem k tomu, že celkem šlo o rovných 200 vědců, není zas tak mnoho (6,5 %). Česká sociologie skutečně byla rozdělená na pražskou a brněnskou, zvlášť když

⁸ S výjimkou Roučka, který je v tomto případě započítáván mezi členy redakce.

se někteří z „přebíhačů“ hlásili spíše k jiným oborům a do sociologických časopisů přispívali jen výjimečně.

Rozdělení na „masarykovce“, kteří se k Masarykovi hlásili i názvem své společnosti (což nutně neznamenalo, že s ním souhlasili), a „badatele“ (s krátkým a) nicméně nebylo jediné; na třetí skupinu se přitom zapomíná také proto, že ji obě předchozí svorně odmítali považovat za kolegiální,⁹ ačkoli se s jejími členy setkávali minimálně na půdě Sociálního ústavu, v Praze i na univerzitě a v odborných debatách (spíše střetech). Šlo o katolickou sociologii, o níž jsem psal jinde [Nešpor 2004: 455–464], zastoupenou ve sledovaném období především B. Vaškem. Například vydání jeho *Rukojeti křesťanské sociologie* (1935) totiž J. Král „uvítal“ úvahou, „je-li věcně vůbec oprávněno ony ústavy, kde se tyto (názory) hlásají, prohlašovati za vysoké školy a dávati jim všechna práva vysokých škol“ [Král 1937b], zatímco novější knihu *Doba úzkostí a varu* (1936) B. Zwicker anoncoval jako „obsahově závislou na známém Vaškově systému křesťanské sociologie“ [1937], který „vědecká“ strana sociologů odmítala. Hranice mezi církevní sociální teorií a prací, jež se sama nazývala křesťanskou sociologií, a standardní sociologií (náboženství) nebylo možné překročit pro odpor profánních sociologů. Ne proto, že by náboženské otázky pokládali za nezajímavé, ale spíše naopak – v *Sociologické revui* se jim pravidelně věnovali I. A. Bláha, M. Moudrý, J. Šíma a později také V. Kadlec, Král k tomu účelu (dočasně a nepříliš úspěšně) angažoval volného myslitele a zakladatele české religionistiky O. Pertolda, díla ze sociologie náboženství však z autorů *Sociálních problémů* zajímala i O. Machotku nebo J. Voráčka. Autoři z řad katolických sociologů ani do jednoho ze sledovaných časopisů pochopitelně nepsali.

Kromě této zvláštní sociologické skupiny můžeme mimo nebo na hranicích pražského a brněnského tržiště české předmarxistické sociologie vidět i další méně vyhraněné kroužky (např. sociology zemědělství či Vojenský sociologický kruh) nebo jednotlivce napojené kupříkladu na politické strany (K. Galla) či církve (J. Šíma). Svoji angažovaností, která přesahovala meze vědecké nestrannosti a vedla k problematickým výsledkům, nebo příliš partikulárními zájmy v prvně uváděných případech, se tyto skupiny více či méně vyřazovaly z „obecně sociologické“ obce, nikdy však ne tak jednoznačně jako v případě katolických sociologů. Do *Sociálních problémů* nebo (mnohem častěji) *Sociologické revue* přispívali alespoň příležitostně.

„Nové“ časopisy vzhledem ke „starým“

Zásadním rozdílem „nové doby“ ve srovnání se zlatým věkem *Sociologické revue* a *Sociálních problémů* je neexistence vyhraněných a vzájemně konkurenčních sociologických škol disponujících vlastními publikačními platformami, a naopak

⁹ Naopak katoličtí sociologové konsekventně nepovažovali žádnou jinou sociologii za „dobrou“ (i v ontologickém smyslu) než svoji vlastní [cf. Vašek 1933: 51–61].

existence mnohem většího počtu akademických pracovišť, zdaleka nejen univerzitních, a dalších institucí zaměstnávajících sociology „na plný úvazek“ (leckdy na několik). Spory mezi zastánci a praktikanty kvantitativních či kvalitativních metod, které se objevily v devadesátých letech, můžeme *sub specie aeternitatis* (nebo alespoň vzhledem k horizontu tří čtvrtin století) považovat za zanedbatelné, zvláště když se oba typy autorů (nebo jejich větší množství) setkávají na těchže pracovištích a pravidelně publikují v *Sociologickém časopise / CSR*. Jakou novou situaci tento stav připravil, viděno z perspektivy publikačních aktivit na stránkách uvedeného časopisu¹⁰ a jeho vedení?

Během deseti let (1996–2005) v *Sociologickém časopise / CSR* publikovalo 247 autorů, z toho 84 zahraničních, 552 standardních počítatelných textů, v převážné většině studií nebo dalších typů článků. Publikační poměr domácích a zahraničních autorů byl 450 : 102, časopis tedy tiskl více než 80 % domácích příspěvků. Členové redakční rady, respektive autoři, kteří jimi byli alespoň někdy během sledovaných deseti let, napsali celkem 124 textů (25 %), přičemž nepoměr mezi domácími a zahraničními kolegy byl ještě mnohem větší. Zatímco sedm „dopisujících“ členů redakce dokázalo napsat pouze čtyři recenze a osm článků, čtyři další pro *Sociologický časopis / CSR* nenapsali vůbec nic; všechny ostatní „redakční“ texty napsalo třicet českých členů. I mezi těmi však panovaly rozdíly. Někteří se spokojili s pár recenzemi či jediným článkem, zatímco dva rekordmani překročili desítku standardních textů – L. Rabušic svými (13) články a J. Večerník vyváženějším počtem článků a recenzí (11 : 9, celkem 12,8 standardních textů). Blízko desítky standardních publikovaných textů se z členů redakce dále pohybovali P. Matějů, J. Musil, M. Novák, M. Petrusek a K. Vlachová-Plecitá, obvykle prostřednictvím většího množství článků doplněných recenzemi, i když třeba nestor české teoretické sociologie M. Petrusek dával přednost spíše recenzím, jichž napsal úctyhodných 24 (v tomto počtu se mu nikdo nevyrovnal, nejbližší další místo zaujal J. Sedláček s 16 recenzemi za deset let).

V případě *Sociologického časopisu / CSR* nelze říci, že by složení redakční rady odráželo publikační výkonnost autorů, o což se (s proměnlivými úspěchy) snažili vydavatelé *Sociálních problémů*; při výběru jistě hrají roli i další faktory, jako posuzování rukopisů a další redakční práce, akviziční aktivity nebo ocenění zásluh. Rekonstrukce české redakční rady po odchodu M. Havelky z postu šéfredaktora, kde byl nahrazen M. Skovajsou (2002), navíc uplatnila princip zastoupení všech významnějších akademických pracovišť, zatímco dílem J. Večerníka nově zřízená anglická redakční rada „tradičně“ oceňovala spíše zásluhy, zájem o českou společnost a statusový význam uvedení význačnějších zahraničních badatelů – v obou případech mohly být publikační aktivity redaktorů v časopise zanedbatelné, což platilo i pro dva ze tří šéfredaktorů. Během sledovaných deseti let M. Havelka v časopise publikoval tři stati a M. Skovajsa tři recenze a dvě

¹⁰ Vzhledem ke sloučení v roce 2002 a k tomu, že *Czech Sociological Review* do té doby nedisponoval vlastní redakční radou, a po sloučení trochu paradoxně zase ano, je tento časopis pojednáván jako „část“ *Sociologického časopisu* i před formálním splynutím.

stati, tedy spíše průměrně, pouze již zmiňovaný J. Večerník patřil mezi nejaktivnější autory. Pokud jde o autory mimo okruh redakční rady, jejich výraznou většinu tvořili „jednočláncovní“, případně ještě autoři jedné stati a jedné recenze za deset let. Blízko desítky standardních publikovaných textů se dostali pouze T. Kostelecký, P. Mareš a B. Řeháková, která ji dokonce překročila. Z dalších více publikujících autorů (4 a více textů) lze zmínit H. Jeřábka, T. Katrňáka, M. Luxe, P. Machonina, K. Müllera, Z. R. Nešpora, T. Sirovátku a Z. Vajdovou, ze zahraničních – v obou případech však píšících „ve skupině“, obvykle s českým autorem – J. Hrabu a F. O. Lorenze. Paradigma „jeden článek a dost“ jinak bylo pro skupinu zahraničních autorů ještě typičtější než pro české, což vyplývá i z existence monotematických čísel.

Česká meziválečná sociologie monotematická čísla neznala (v případě *Sociálních problémů*), nebo se k nim uchýlovala naprosto výjimečně – *Sociologická revue* pouze v roce 1933 věnovala jedno číslo hospodářské krizi, o šest let později šedesátým narozeninám svého hlavního redaktora I. A. Bláhy a v roce 1948 (možná poněkud konjunkturálně) stému výročí české revoluce; častější bylo spojování několika článků k (aktuálnímu) tématu. Fenomén monotematických čísel se objevil hlavně až za normalizace, kdy vedle tematického zaměření (socialistický výrobní způsob, sociální plánování, mládež, sociální struktura ad.) suploval povinné holdy významným výročím (100 let od narození V. I. Lenina, výročí B. Bolzana, 20 let časopisu) a pokračoval i po listopadovém převratu, jednak aby redakci usnadnil akvizici článků a současně aby suploval obtížně vydatelné sborníky z projektů nebo k určitým tématům. Nepočítáme-li anglická čísla časopisu (i když i jejich část byla monotematická), právě v monotematických číslech se výrazněji uplatnili zahraniční autoři, přestože v tomto případě lze sotva hovořit o jejich svobodném výběru našeho časopisu – k publikaci byli nepochybně vyzváni, jejich texty někým jiným přeloženy. Počet monotematických čísel do změny redakční rady v roce 2002 v zásadě odpovídal stavu před rokem 1989 (jedno za rok), za šéfredaktorství M. Skovajsy spíše stoupl. Nakonec zmiňme ještě genderové rozložení: mezi členy redakční rady *Sociologického časopisu / CSR* bylo na přelomu tisíciletí šest žen (20 %), mezi dalšími domácími autory 85 (39 %) a mezi zahraničními 24 (30 %). Nižší zastoupení žen v redakční radě, než by odpovídalo jejich publikační produkci, přitom mohlo odrážet jak tradiční genderové znevýhodnění, tak také skutečnost, že ženy se méně často objevovaly mezi nejaktivnějšími autory, případně pronikaly na statusově významná místa v české sociologii (což mohlo souviset s prvním faktorem), nebo kombinaci všech těchto skutečností. Feminizace české sociologie (zdaleka nejen jí) nicméně každopádně je jedním z významných rozdílů oproti meziválečnému i krátce poválečnému stavu. Můžeme z dosud představených dat vyvodit některé další závěry?

Česká sociologie je především mnohem víc mezinárodní, zejména pokud jde o prezentaci vlastních výsledků prostřednictvím anglických čísel *Sociologického časopisu / CSR*. Snad je to tím, že se naše sociální vědy dostaly na mezinárodní úroveň a se zahraničím komunikují tak hojně, že k tomu potřebují vlastní platfor-

mu, důvodem však může být i to, že jinde by naše anglické články prostě nevycházely nebo mnohem obtížněji – na to by bylo třeba zpracovat statistiku zahraničních publikačních aktivit, které ani ve „starém“ období nebyly zanedbatelné. Podíl zahraničních autorů vzhledem k *Sociologické revui* naproti tomu stoupl jen nepatrně (30 % : 26 %), o málo víc podíl jejich příspěvků, i když se jejich publikační možnosti výrazně rozšířily. Více než dříve navíc převládali autoři z méně významných národních sociologických škol, přestože – ve třicátých letech i dnes – jistě velká část zahraničních příspěvků vznikala na výzvu a s výrazným (kupř. překladatelským) podílem domácích sociologů. „Zmezinárodnění“ české sociologie po roce 1989 je tedy poněkud sporné, výraznější je jen ve srovnání s obdobím po druhé světové válce, kdy oba časopisy měly zahraničních příspěvků minimálně, nebo s obdobím komunistické diktatury.

Výrazněji se dále stabilizovala formální stránka vydávání časopisu – časopis/y vycházel/y pravidelně, i když za cenu publikace monotematických čísel *de facto* nahrazujících sborníky. Důvodem jistě je i obrovský nárůst profesionálních členů sociologické obce, protože i když dříve i dnes v časopisech publikovali také ne-sociologové, jejich texty byly spíše výjimečné. Průměrný autor *Sociologické revue* napsal 0,234 standardního počítatelného textu ročně a v případě *Sociálních problémů* 0,259 textu, zatímco v letech 1996–2005 to bylo jen 0,045 textu ročně – *Sociologický časopis / CSR* si tedy buď více vybíral, nebo sociologové (mnohem) méně psali, což kompenzovalo jen jejich výrazně větší množství. S tím souvisí i nestabilita autorské obce, publikační paradigma „jeden článek a dost“, které se výrazněji projevuje v současnosti a je obzvlášť patrné i v případě zahraničních přispěvatelů časopisu. K jejich udržení až na výjimky nepomohlo ani jmenování do redakční rady, zatímco v meziválečném období v takovémto případě vyjadřovali alespoň snahu a občas nějaký text poslali (nebo o své místo „přidruženého redaktora“ rychle přišli).

Recenze

Poznání v sociálních vědách přinášejí hlavně autorské články referující o výsledcích výzkumů a recenze posuzující cizí výzkumy nebo teoretické úvahy; přestože nechceme podceňovat ani rozhovory, informace a zprávy z konferencí nebo ze života sociologické obce, považujeme je za méně významné a nebyly zahrnuty do scientometrických počtů tohoto článku. Navíc posledně jmenované prakticky ztratily význam (a přestaly být publikovány) v okamžiku, kdy zmizela rivalita mezi pražskou a brněnskou školou, neboť i tento žánr umožňoval vzájemné polemiky a kritické poznámky (i když to asi není jediný důvod jejich pozdější absence).

Na první pohled patrný rozdíl mezi *Sociologickou revui* a *Sociologickým časopisem / CSR* odráží počet a charakter recenzí. Během patnácti ročníků „starý“ časopis publikoval 1834 recenzí, z nichž některé sice byly krátké, ale průměrná

délka jistě přesahovala stránku; na jeden svazek připadalo téměř 46 recenzí.¹¹ Recenzovány byly nejen vědecké monografie a sborníky, ale do jisté míry i beletrie, měla-li podle názoru autorů/redaktorů vypovídací sociologickou hodnotu, i když její podíl mezi „standardními“ recenzemi (nejsou započítávány krátké zprávy o literatuře) nepřesáhl několik málo procent. Z tohoto počtu bylo plných 815 (44 %) recenzí na zahraniční publikace, jejichž podíl byl ve třicátých letech o dost vyšší než na počátku let čtyřicátých a v období 1946–49 (55 %, resp. 19 %). Důvodem klesajícího počtu zahraničních recenzí nepochybně byla válečná cenzura a nepřístupnost novější zahraniční literatury, ale asi na ni nelze svést vše, protože E. Chalupný na jiném místě upozornil na „čtenářské výhody“ připojení ke Třetí říši [Chalupný 1948: 11–12]. Nemenší měrou se tedy uplatnila nechuť sociologů „psát do šuplíku“ (po válce se ukázalo, jak málo textů vzniklo v období po zastavení obou časopisů – podobně jako po roce 1989), případně i „do šuplíku čist“, a jiné aktuální zájmy, které od četby odrazovaly (a snižovaly i celkový počet recenzí), snad i výměna autorů – částečně způsobená válkou –, která časopisu vzala řadu plodných přispěvatelů typu B. Zwickera. Přes tyto změny nutno zdůraznit, že *Sociologické revue* se co do podílu recenzí nevyrovnal žádný jiný časopis, ani pozdější; můžeme ji srovnávat nanejvýš s (výlučně recenzní) *Contemporary Sociology*, přičemž v obou případech – ale i v *Sociálních problémech* – byly recenze (nejen) pro své množství rozdělovány do tematických oddílů. Brněnská sociologická škola si velký díl svojí publikační práce představovala jako popis (občas kritický popis) publikovaných monografií, což bylo mimořádně užitečné například pro výchovu studentů.

Zásadně odlišné stanovisko zvolila redakce *Sociálních problémů*, které v sedmi ročnících publikovaly „pouhých“ 190 recenzí, tedy necelých sedm recenzí na jedno reálné číslo. Zatímco na jednoho autora *Sociologické revue* průměrně připadlo 10 recenzí (0,7 ročně), v případě *Sociálních problémů* to byly jen necelé dvě (0,277 za ročník). Recenze však byly mnohem delší a (obvykle) také kritičtější, nespokojovaly se s obsahovou deskripcí a poděkováním autorovi, nebo přáním řady dalších skvělých knih, ale podávaly skutečnou analýzu problému a odmítaly prvoplánové závěry – mnohdy se proto stávaly zdrojem polemik, jimž budeme věnovat pozornost níže. Přes deklarovaný zájem o českou sociologii a společnost ani *Sociální problémy* neskrblily recenzemi zahraničních děl (81 čili 43 %), i když je častěji psali jen někteří autoři (J. S. Rouček, J. Souček, J. Voráček, naopak nejplodnější recenzent J. Král z 38 recenzí napsal pouze 3 na zahraniční publikace) a obvykle byly pozitivnější než v případě českých autorů.

Zjištění na první pohled samozřejmě platí – v současnosti se recenzuje mnohem méně, a to i ve srovnání s „článekově“ orientovaným druhým „starým“ časopisem. V *Sociologickém časopise* / *CSR* bylo během sledovaných deseti let publiko-

¹¹ Vzhledem k různému slučování čísel je počet recenzí vztažen ke skutečnému počtu svazků nezávisle na jejich číslování. Po druhé světové válce stoupl počet recenzí podepsaných pouze iniciálami autora nebo vůbec nepodepsaných, jen jejich část se přitom podařilo autorsky zařadit.

váno pouhých 282 recenzí, tedy 4,862 recenze na reálné číslo, z nichž 129 (45 %) napsali zahraniční autoři. Srovnání však vychází ještě nepříznivěji vzhledem k počtu autorů; průměrný autor „nového“ časopisu totiž za deset let publikoval jen 1,142 recenze (0,114 ročně) a současně stoupl podíl autorů, kteří nepublikovali vůbec žádnou recenzi, a to i mezi členy redakční rady nebo mezi hojněji publikujícími autory. (Pouze) z této komparace jistě nemůžeme soudit, že by čeští sociologové výrazně méně četli než před třemi čtvrtinami století, přinejmenším však jeví mnohem menší ochotu dělit se o výsledky svého čtení a recenzní činností prospívat rozvoji oboru, především výchově dalších badatelských generací. Ačkoli právě to stálo v centru zájmu *Sociologické revue*, zatímco *Sociální problémy* kladly důraz na kritické hodnocení, recenze v *Sociologickém časopise / CSR* se zdají být nepřiliš povedenou směsí obojího. Přes jejich větší délku charakterově zhruba odpovídají těm publikovaným v prvním uvedeném časopise, jsou namnoze deskriptivní a pozitivně hodnotící, kritiku si většina autorů dovoluje pouze mírnou až neškodnou. Takovéto recenze jenom výjimečně vyvolávaly veřejný nesouhlas autorů recenzovaných děl, a to i v případě negativních,¹² aniž mohly výrazněji přispět k dalšímu rozvoji našeho oboru, ať už svou kvantitou a popisností nebo naopak kritickým analytickým vhladem. Relativně vysoký podíl recenzí zahraničních publikací, respektive podíl srovnatelný se „starým“ obdobím, poněkud zastírá skutečnost, že při přípravě monotematických čísel jsou objednávány recenze na dané téma a i jindy se leckdy nejedná o posudky nejvýznamnějších děl. Současné recenze tak ani nepokrývají celou českou produkci, ani (často) nepřinášejí informace o teoretických či metodických posunech a nejdůležitějších výsledcích v cizině, proto je třeba se ptát, mají-li ještě jiný význam než jen udržování tradice toho, že ve vědeckých časopisech vedle statí vycházejí také recenze a zprávy?

Studie a výzkumy

Vychází-li srovnání *Sociologické revue* a *Sociologického časopisu / CSR* z perspektivy zaměřené na recenze (a celkový charakter/vývoj oboru) lépe pro „starý“ časopis, rozhodně tomu tak nebylo, pokud jde o studie a články. Těch bylo publikováno mnohem méně (i v absolutních počtech), navíc jen malá část odpovídala tomu, co bychom dnes za sociologický text považovali – mezi články¹³ byly řaze-

¹² Autor může posloužit osobní zkušeností: jeho kritická recenze *Náboženství v dějinách zemí [K]oruny české* z pera J. Mišoviče (*Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 2002, 38 (5): 621–625) nevyvolala žádnou odezvu/obranu, stejně jako další negativní posudky v odborných časopisech (např. *Dějiny a současnost*), zatímco na recenzi v *Mladé frontě DNES* autor knihy promptně zareagoval (5. a 12. 10. 2002).

¹³ Za články jsou v tomto textu považovány všechny stati, eseje, texty informativní povahy (např. o výzkumech) apod., přesahoval-li jejich rozsah 5 stran a nejednalo-li se současně o recenze (zpracovávané zvlášť), polemiky, zprávy, interview, deklarativní prohlášení. V případě *SC/CSR* jsou jako články započítávány také recenzní stati. Je-li více autorů, jsou články poněkud nespravedlivě (ale jednoduše) připisovány každému z nich.

ny i drobnější úvahy, na čemž by nebylo nic špatného, zvláště když většinou šlo o naznačení aktuálních problémů, více však zaráží přeteoretizovaný a nepraktický charakter většiny ostatních (s výjimkou zahraničních). Kdo měl *Sociologickou revue* někdy v ruce, jistě si vzpomene zejména na opakující se oslavné články o Masarykovi či Benešovi jako socioložích, mezi jejichž časté autory patřil Bláha (byť rozhodně nebyl sám), nebo naopak – zvláště později – na články k Bláhovým výročím, kdy se časopis více či méně měnil ve *Festschrift* (podobně byla oslavována i výročí E. Chalupného, obvykle však pouhou dedikací článků na jiná témata, než byl „Chalupný jako sociolog“). Většinu časopisecké tvorby brněnských sociologů představovaly spíše teoretické úvahy, případně „popisné rozborů“ než vlastní sociologie, ať už skutečně teoretická nebo empirická – ta byla spíše dílem externích přispěvatelů, i když zase nelze říci, že by se jí I. A. Bláha a členové/studenti jeho semináře vůbec nevěnovali. V těchto případech bylo obvyklou praxí „stažení“ právě vycházející nebo budoucí monografie z výzkumu do časopisecky publikované studie, což samozřejmě známe i dnes, snad ale – doufejme – spíše v té formě, že větší počet studií později „poskládá“ knihu.

Marxističtí historikové české sociologie, jimž byla (od opětovného povolení oboru) přeci jen bližší brněnská škola, vykládali spory mezi *Sociologickou revuí* a *Sociálními problémy* a jejich autory osobní rivalitou a záští J. Krále a I. A. Bláhy a E. Chalupného [např. Vaněk 1986], již nechci zpochybňovat, ale přeci jen mám za to, že důvody ležely spíše někde jinde.¹⁴ Už ve dvacátých letech totiž O. Machotka se Z. Ullrichem konstatovali, že česká sociologie „vedle přísně vědecké práce měla blízký vztah k praktickému životu a sklon působiti na něj ve smyslu zvýšení jeho ethických hodnot. Tato snaha, která proniká českým myšlením sociologickým hlavně u žáků Masarykových a jeho vlivem(,) je vědomým navázáním na nábožensko-humanitní ideály, v nichž Masaryk spatřuje smysl českých dějin. Vytěžujíc citově slovanský prvek naší povahy, staví se k sociální skutečnosti nejen ze stanoviska chladně vědeckého, nýbrž i citově podloženého a ethicky zušlechťeného“ [Machotka, Ullrich 1928: 57]. S ohledem na význačné autority (později) sdružené do brněnské školy to sice nebylo psáno s odsudkem, nicméně pražský sociologický seminář a jeho kruh rozhodně takovouto sociologii dělat nechtěl. Název jeho časopisu sice svědčil o praktické orientaci na aktuální sociální problémy (sociální politiku, ale i školské reformy, politiku a ideologie, ekonomické otázky), autoři nicméně preferovali jejich striktně vědecké zpracování prostřednictvím empirických výzkumů a analýz, v časopise bylo mnohem víc statistiky překračující rovinu frekvenčních tabulek a třídění prvního stupně a v případě „narativních“ sociálních věd – antropologie, politologie apod. – takových přístupů, jež by většinou obstály i v dnešním pojetí metodologie sociálních věd.¹⁵

¹⁴ Napjaté osobní vztahy mezi hlavními protagonisty nicméně existovaly; pěkně je ilustruje Královo kritické ohrazení v *Sociálních problémech* 1935, 4 (2): 148–153, kde se mj. zmiňuje o tom, že na Chalupného podal žalobu pro nactiutrhání. Nové materiály a poznatky k dějinám české sociologie v tomto období přináší Nešpor [2007a].

¹⁵ Ačkoli se ani autoři *Sociálních problémů* nebránili teorii, například weberovské, mnohem víc se jí snažili aplikovat a hlouběji teoreticky a metodicky promýšleli (nečetné) prováděné

Nižší byla i vzájemná „prostupnost“ časopisecky publikovaných statí a knih, již proto, že *Sociální problémy* většinou tiskly dlouhé texty, pokračující do dalších čísel, jejichž knižní vydání by vlastně žádné úpravy nepotřebovalo – samo o sobě by však bylo zbytečným.

Oba „staré“ časopisy nicméně spojovalo to, že mohly tisknout jen málo statí vycházejících z rozsáhlejších kvantitativních šetření, prostě proto že takové výzkumy nebyly realizovány. Důvodem byl hlavně nedostatek finančních prostředků, ale jistě i menší zájem relativně malého počtu sociologů (z nichž navíc mnozí dávali přednost povýtce teoretické práci) o realizaci výzkumů, které by nedokázali dokonale zpracovat. Malý počet empirických výzkumů skutečně byl slabinou, o níž se vědělo a kterou (hlavně mladší) členové pražské školy implicitně přisuzovali brněnské dominanci. Aniž to napsal přímo, Z. Ullrich zdůraznil empirickou orientaci „Prahy“ a v článku „Sociologické výzkumy skupiny Sociálních problémů“ se ohradil proti přežití orientaci na „systémy sociologie“ (čti: proti Chalupnému), neboť „přes to, že výsek sociální skutečnosti, zachycený jednotlivými výzkumy ... je poměrně omezený, ukázalo se, že i tento malý výsek důkladně a vědeckými metodami zpracovaných sociálních problémů může vrhnouti ostré světlo na *problematiku mnohem širší* ... postupujeme-li opatrně a nezevšeobecňujeme-li příliš odvážně, nabudeme pomocí konkrétních výzkumů mnohem hlubšího, propracovanějšího a přesnějšího obrazu o sociální skutečnosti vůbec“ [Ullrich 1937: 320]. Podle Ullrichova článku skupina *Sociálních problémů* provedla celkem osm empirických výzkumů, většinou realizovaných prostřednictvím dotazníků a statisticky zpracovaných, i když některé z nich obsahovaly i podstatnou kvalitativní část. Vedle toho je třeba zmínit spíše sociálně-antropologicky pojaté výzkumy K. Gally, k nimž však byly oprávněné metodické výtky [např. Voráček 1937; Král 1947b; cf. Král 1969: 399–400], nereprezentativní dotazníková šetření J. Šímy [Ullrich 1938–39; cf. Nešpor 2007b] a samozřejmě výzkumy brněnské – hlavně I. A. Bláhy a A. Obrdlíka –, jimž se ze strany „Pražanů“ dostalo podobně negativního přijetí [Machotka 1938–39a; 1938–39b; reakce Obrdlík, Bláha 1938]. Pražská škola raději nebadala (vlastně „nebadala“ podle jejího vlastního úzu), neměla-li k tomu dostatek kapacit, zatímco brněnská spíše z toho důvodu, že se věnovala bibliografické a „teoretické“ práci, takže s vlastními výzkumy leckdy přicházeli spíše nadšenci odmítání (nebo s rozpaky přijímání) z obou stran.

Jeden z nich, již zmiňovaný J. Šíma, přitom zároveň přišel s výraznou – a v mnohém opodstatněnou – kritikou tehdejší české sociologie, již vydal v *Sociologické revui* i separátně; signifikantní ovšem je, že se k tomuto kroku odhodlal až

výzkumy. Okruh brněnské revue prováděl relativně více šetření, často však napadnutelných (čehož využívali pražští kolegové) a bez většího ohledu na současný vývoj oboru po této stránce (poněkud paradoxně k tomu, že jej v časopise dokumentovaly četné recenze zahraničních děl), stejně jako bez ohledu na praktickou aplikovatelnost výsledků. K necti představitelů pražské školy budiž naopak řečeno, že odpor vůči brněnské škole často vedl ke zbytečné hyperkritičnosti, jež nebyla vyvažována odpovídajícím množstvím vlastních empirických výzkumů.

po Ullrichově negativní recenzi své *Sociologie výchovy*.¹⁶ Šíma napřed pochlebně napsal, „poznal jsem ohromné dílo Chalupného, Bláhy i pilnou práci jejich spolupracovníků a na druhé straně jsem zjistil žalostnou bilanci celoživotní sociologické práce prof. Krále a dosavadní práce dr. Ullricha“, nicméně zcela správně soudil, že ačkoli autoři kolem *Sociálních problémů* „zastávají nutnost konkrétních průzkumů v sociologii, pan prof. Král nezpracoval takový průzkum ani jediný za celý život!“ [Šíma 1940: 3; kurzíva původní]. O Ullrichovi, Machotkovi a dalších to sice již dost dobře nešlo říci, jejich práce však Šímovi byla alespoň příliš úzce zaměřená, leckdy povrchní, přeplacená a celkově nicotná. Zde se vsutku svářela dvě (nebo tři až čtyři) paradigmatata: antikvovaná „obecná sociologie“, již po Masarykově vzoru (leckdy však proti němu) praktikoval Chalupný se svými obdivovateli, na ni navazující brněnská sociologická popisnost s občasnými jednoduše analyzovanými výzkumy, doprovázená nadšenci bez zájmu o metodologii, ale s o to většími etickými a sociálně-politickými ambicemi, jako byl Šíma, a konečně fundovanější, nicméně dost omezená mladší generace pražských sociologů, prosazujících výzkum, jak jej známe dnes, a – leckdy dost militantní – kritiku tří předchozích přístupů, kterou dnes rozhodně neznáme. Druhou světovou válku a následnou perzekuci české sociologie v úplnosti nepřežil žádný z těchto přístupů, i když „nejmenší škody“ tyto události napáchaly na bláhovském směru, jehož dědicové ctili svého učitele ještě v šedesátých letech, zatímco mainstreamová tehdejší sociologie se ubírala spíše cestou „abstraktního empiricismu“ a deskripce sociální stratifikace.

Dnes jakoby situace byla právě opačná – nadšenců ochotných obětovat vlastní čas a prostředky na výzkum prováděný doslova „na koleně“ není příliš mnoho, ale nejsou ani třeba, protože finanční fundace výzkumných aktivit, především kvantitativních výzkumů, je značná a bohaté je také institucionální zázemí. Výzkumy obvykle provádějí komerční agentury, jimž dávají zakázky nejen akademická pracoviště, ale i resortní výzkumné ústavy, ministerstva, úřady a celá řada dalších organizací včetně komerčních, přičemž obrovské množství šetření vede k tomu, že jejich výsledky jsou leckdy zpracovány pouze částečně či povrchně, pokud vůbec. Pozorný čtenář si jistě dosadí řadu příkladů ze svého okolí, aby je nemusel jmenovat autor. Jen část provedených výzkumů nakonec je akademicky zpracována a publikována prostřednictvím odborného periodika (mohou být samozřejmě publikovány jinak, například formou výzkumných zpráv, zde je však otázka jejich recepce nebo i pouhé dostupnosti), i tak však je jejich počet impozantní. Více než 50 % českých článků totiž bylo „podepsáno“ jedním či několika granty, což znamená nejen finanční podporu, ale většinou

¹⁶ Šíмова kritika vyšla v rámci souboru odmítavých reakcí autorů *Sociologické revue* na činnost „škůdců české vědy“ – tedy pražské školy –, ovšem až v situaci, kdy se postižení vzhledem k úřednímu zastavení svého časopisu nemohli bránit. Tohoto útoku se s čestnou výjimkou A. Obrdlíka, který byl v emigraci, účastnili všichni významní „brněnští“ autoři a B. Foustka (*Sociologická revue* 1940, 11 (3–4): 242–306), J. Král jim to ovšem nezapomněl ani po válce (*Sociologie a sociální problémy* 1947, 7 (1): 77).

i provedení vlastního empirického výzkumu, z velké části kvantitativního. Kdybychom si dovolili velmi hrubý odhad, spočívající v tom, že vlastní kvantitativní výzkum za deset let stál za „pouhými“ 100 články (29 %) a jeho cena by odpovídala dnešnímu 1 000.000,- Kč (oba odhady jsou spíše podceněné), znamenalo by to, že bylo „prozkoumáno“ 100 milionů. Skutečný stav bude asi o dost vyšší, již vzhledem k tomu, že velká část výzkumů není pro *Sociologický časopis / CSR* nikdy zpracována. Současná česká sociologie si tedy na nedostatek prostředků rozhodně nemůže stěžovat, a protože peníze se nedávají „zadarmo“, nemůže si stěžovat ani na nedostatek různých šetření. Alespoň ve srovnání se „starou“ sociologií je třeba zdůraznit bezpříkladný nárůst počtu empirických výzkumů, mnohdy se zvýšila i jejich metodická kvalita (a náročnost), i když se tento nárůst často projevuje na úkor čtivosti a leckdy asi i čtenosti. Druhá věc totiž je, jsou-li uvedené prostředky vynakládány skutečně efektivně a posunuje-li jejich investice naše poznání, minimálně v té míře, že stati informující o výsledcích velkého množství dílčích výzkumů zajímají někoho jiného než jejich autory a malý kroužek badatelů v téže oblasti?

Pokud jde o tematickou proměnu článků ve sledovaných časopisech, kromě nárůstu interpretací empirických šetření je třeba zmínit alespoň pokles počtu teoretických studií a úvah/esejů k aktuálním otázkám. Česká sociologie více „zákademického“ v tom smyslu, že se prostřednictvím svého nejdůležitějšího periodika spíše okrajově vyjadřuje k momentálně palčivým problémům nebo tak činí s větším časovým odstupem a vybírá si problémy dlouhodobější povahy; pokud by (někteří) sociologové zároveň nespolupracovali s médii, mohli bychom hovořit o „věži ze slonovinové kosti“, kolik však je těch (pravidelně, aktivně a dobrovolně) s novináři či politiky spolupracujících? A kolik těch, kteří se sami výrazněji účastní politického života? – nezapomeňme, nebudeme-li už hovořit o Masarykovi a Benešovi, že „svoji“ stranu měl jak I. A. Bláha, tak F. Modráček (v období dočasného rozchodu s ČSSD), stranická angažovanost byla silná (a v tomto případě jednoznačně negativní) u K. Gally a celé řady dalších; angažovanost v národně socialistické straně ostatně po Únoru vedla k exilu O. Machotky a Z. Ullricha, stejně jako k proskripci „pražských sociologů“ jako celku. Překvapivě srovnatelný naopak po třech čtvrtinách století zůstal počet studií „z dějin disciplíny“, historií nebo sociologií sociologie obrácených „dovnitř“, k vlastnímu oboru. Zatímco brněnská škola oslavovala Masaryka nebo po válce své zvěčnělé kolegy (v případě Bláhy a Chalupného ještě žijící), dáváme dnes přednost šířeji a méně osobně pojatým tématům, avšak akademizující tendence takovéhoho diskursu je nadále více než zjevná.

Polemiky

Malý rozsah České kotliny (redukované navíc jazykově pouze na českou, do roku 1938 vlastně československou část), i když nejen on, vedl v období do nástupu komunistické diktatury k rozmachu polemik, na které dnes můžeme jen vzpo-

mínat. Některé z nich již byly citovány, z pozdějšího období lze uvést nepěkné – dočasně ale bohužel úspěšné – tažení marxistických „historických materialistů“ proti sociologii, po němž se nad skutečnými polemikami nadlouho „zavřela voda“ [cf. Petrušek 2000]. Srovnáme-li však vzájemné dobové slovní výpady – například ty související se sporem o smysl českých dějin, které záslužně vydal M. Havelka [1995] – s těmi současnými, pokud vůbec nějaké nalezneme, zjistíme, že druhým uvedeným „cosi chybí.“ V letech 1995–96 se sice diskutovalo o míře transformace české sociologie, metodách její práce a možnostech veřejného působení,¹⁷ nicméně J. Šanderová [1996] svou závěrečnou poznámkou „uhodila hřebík na hlavičku“ – šlo o „diskusi, která se nepovedla.“ Další „diskuse“ proběhla o dva roky později, jenže v tomto případě šlo skutečně spíše o diskusi než o vyhraněnou polemiku, tématem byl koncept tzv. nepolitické politiky,¹⁸ po níž o rok později následovala diskuse o interpretaci volebních výsledků v roce 1998 a sociální adekvátnosti jejich politického řešení (opoziční smlouva).¹⁹ V roce 2000 se R. Havlík a J. Kořa „zamýšleli“ nad českou sociologií výchovy, vzdělávání a mládeže,²⁰ svůj text však pojali spíše jako *state-of-the-art* dané subdisciplíny a snůšku stížností na její nedostatečné pěstování (resp. průniky do sociologické obce), a nebudeme-li za polemiky považovat ani (některé) výroky (některých) účastníků kulatých stolů k dějinám a současnému stavu české sociologie, uvedený žánr jsme za období 1996–2005 vyčerpali. Pomineme-li první polemiku, jež do sledovaného období „přetekla“ z roku 1995 a která ještě byla plná transformačních obtíží, zůstanou nám pouze kritické reakce M. Nováka a P. Matějů na Machoninův a Gatnarův článek „Výhlídky kompromisního modelu české politické situace ve světle výsledků povolebního výzkumu“.²¹

Co současným polemikám chybí? V první řadě je to kvantita a dále širší rozměr, který by přesahoval okruh autorů/čtenářů *Sociologického časopisu / CSR*, protože i když v posledně zmiňované diskusi šlo o „aktuální“ politické téma, jeho zajímavost se od předmětných voleb poněkud vyčerpala. Věcná stránka této polemiky nicméně připomínala ty, které proběhly o několik desetiletí dřív – Machonin s Gatnarem napsali metodologicky navýsost sporný článek, na což Novák [1999] reagoval kritikou jejich (nedostatečných) kontextuálních znalostí (řekněme: politické technologie) a Matějů vážným zpochybněním celého výkladového paradigmatu, v němž podle jeho názoru věda sloužila pouze jako „zástěrka“ vlastních politických názorů/tužeb [Matějů 1999]. Postižení autoři se logicky

¹⁷ M. Havelka, P. Matějů, I. Možný a J. Kabele, *Sociologický časopis* 1995, 31 (2): 253–266; P. Machonin, J. Šanderová, L. Rabušic, M. Potůček, *Sociologický časopis* 1995, 31 (3): 357–370; P. Matějů, *Sociologický časopis* 1995, 31 (4): 521–526; J. Řehák a J. Šanderová, *Sociologický časopis* 1996, 32 (1): 91–95; J. Řehák, A. Rašek a J. Večerník, *Sociologický časopis* 1996, 32 (2): 213–222; J. Možný, *Sociologický časopis* 1996, 32 (4): 495–496.

¹⁸ M. Havelka a M. Otáhal, *Sociologický časopis* 1998, 34 (4): 453–476.

¹⁹ M. Havelka, M. Novák, P. Matějů, P. Machonin a L. Gatnar, *Sociologický časopis* 1999, 35 (4): 459–469.

²⁰ *Sociologický časopis* 2000, 34 (1): 87–96.

²¹ *Sociologický časopis* 1999, 35 (3): 293–310.

(i když v kontextu „dnešní“ sociologie spíše nezvykle) bránili [Machonin, Gatnar 1999], dokázali to však hlavně proti jedovatému přirovnání k marxistickým metodám, které jim uštědřil Matějů. Tím jakoby – naprosto výjimečně – obnovil „šlávu“, jež rozvířovala „staré“ polemiky. Ačkoli se totiž všichni zúčastnění před třemi čtvrtinami století zapřísahali, že jim nejde než o vědeckou pravdu, osobní výpady a invektivy samozřejmě byly tím nejzajímavějším, čtenářsky nejpřitažlivějším – a nejostřejším – „kalibrem“, kterým proti sobě pálili.

Polemiky na stránkách *Sociologické revue* a *Sociálních problémů* vyvolávaly hlavně publikované knihy a stati, které byly negativně recenzovány nebo rovnou kritizovány, přičemž autoři cítili závaznou povinnost odpovědět, bylo-li lze i prostřednictvím dalších autorit. Dlužno podotknout, že všechny polemiky sice obsahovaly osobní rovinu, jako celek však byly věcné – ideologické nebo (výlučně) mocenské zájmy rozvážení autoři ventilovali, nebo spíš museli ventilovat, prostřednictvím denního tisku, předmluv ke svým spisům (v tom obzvlášť vynikal E. Chalupný) nebo soukromých tisků, které tvořily „nejnižší patro“ vzájemných kritik, poté co je už nešlo umístit kamkoli jinam. Jejich vydávání však přesto svědčilo o tom, že „vědecká čest“ dosud stála za obranu, jakkoli nevybíravou, stejně jako za osobní výdaje. Ztížilo by nám práci, kdybychom všechny ty brožurky (někdy skoro jen letáky) chtěli najít, stejně jako pátrali-li bychom po všech kritických ohlasech přesahujících rámec dvou sledovaných časopisů, aniž by to bylo účelné; zastavme se proto jen u vzájemných polemik okruhů *Sociologické revue* a *Sociálních problémů*, jejichž věcná i obsahová stránka může být dostatečně ilustrativní vzhledem k dnešní absenci. Kromě již zmiňovaných kauz (Voráček a Král vs. Galla, Ullrich vs. Šíma a Machotka vs. Obrdlík) polemiku vyvolala Ullrichova recenze Uhlířovy *Sociologické ideje*²² a Šauerův článek „Národohospodářská teorie a hospodářská skutečnost“²³ zatímco ostatní výhrady recenzentů zůstaly bez odezvy, alespoň pokud jde o oba časopisy.²⁴

(Tehdy ještě) agrárníkovi Gallovi bylo vytýkáno zhruba to, co Matějů (méně zřetelně) kritizoval na Machoninově a Gatnarově studii, že „místo vědecké metody užívá (Galla – pozn. Z.R.N.) často ideologických hesel stranických“ [Král 1947b: 74; cf. Voráček 1937: 230], zatímco v Šímově případě to byla nereprezentativnost výzkumu a vnášení osobních tužeb do jeho interpretace, stejně jako neznalost základní literatury, jež (kromě důsledného durkheimismu) provázela také Uhlí-

²² *Sociální problémy* 1932, 2 (2): 149–164; (3): 209–221.

²³ Článek vyšel v *Sociálních problémech* 1934, 3 (3): 156–163; diskuse s V. Vybralem (ibid. (4): 272–279; 1935, 4 (1): 65–68) svědčí o tom, že spolu mohli nesouhlasit i přívrženci téhož sociologického „tábora“.

²⁴ Za zvláštní zaznamenání snad stojí např. negativní recenze Bláhovy *Dnešní krise rodinného života* v *Sociálních problémech* 1934, 3 (2): 118–120, jejíž autor se podepsal „J. P. M. Maršalka.“ Bláha na ni nereagoval, jen si o pár let později oprávněně povzdychnul, že jeho kniha „byla v tomto vědeckém časopise zesměšněna a znehodnocena ‚kritikem‘, jehož jméno se, pokud vím, ani nikdy předtím, ani nikdy potom neobjevilo v žádném seriosním vědeckém časopise ... A proto, ať žije humor a morálka pražské vědecké kritiky!“ [Obrdlík, Bláha 1938: 120–121].

řovu teoreticko-historickou práci. V případě Vybrala a Šauera se střetla národohospodářská teorie a sociální politika, jejíž proponent si příliš „nebral servítky“: „Mne nazval Vybral ignorantem, protože prý neznám zásadního rozdílu mezi národohospodářskou teorií a politikou. Kdyby byl důsledným, musel by nazvat ignoranty také Alfréda Marshalla, Taussiga, Fischera a jiné. Ubezpečuji Vybrala, že si budu považovati za čest, hodí-li mne do jednoho pytle s těmito významnými jmény ... (D)oporučil bych Vybralovi, aby si trochu všimal anglosaské národohospodářské literatury. Příliš úzká orientace skrývá v sobě pro mladého člověka nebezpečí, že se stane pouhým reprodukčním přístrojem. Vždyť ti lidé tam za vodou z národního hospodářství také leccos vědí.“ [Šauer 1934: 277]. Nejosobněji však nakonec vyzněla polemika mezi Machotkou a Obrdlíkem, k níž přispěl také Obrdlíkův tchán I. A. Bláha a „recenzi“ P. A. Sorokin, a na Machotkově straně J. Král. Kritika vytykala neznalost literatury a špatnou práci s ní, řadu metodických chyb při terénním výzkumu i statistické analýze, přičemž „každá z těchto chyb by stačila k úplnému znehodnocení závěrů, jež autor podává, všechny dohromady jsou však nevídaným souborem nepřesnosti, nelogičnosti, nedůkladnosti a nedostatku školení statistického a z části i sociologického.“ [Machotka 1938–39a: 113]. Obrdlík se ve své odpovědi musel skrýt za to, že v *Sociologické revui* „šetří místem“, vyrovnal se ale hlavně jen s malichernostmi, přičemž nejtipněji vyznívá jeho obrana nereprezentativnosti vlastního výzkumu – jeho závěry „o celku obyvatelstva Čech, Moravy a Slezska platí jen za předpokladu, že jsou shodného mínění jako jedinci, kteří do výzkumu byli pojeti.“ [Obrdlík, Bláha 1938: 119; zvýraznění původní]. Brněnský sociolog bohužel zapomněl dodat, jak se to pozná, ale Machotka mu to ve své druhé replice rozhodně neopomněl připomenout, stejně jako leccos dalšího, *last but not least* „rodinný“ charakter celé obrany.

Zastavili-li jsme se obšírněji u marginálního vědeckého žánru a jeho osobních rovin, není to proto, že by autor považoval za účelné zavádět podobné tendence do současné sociologie. Už proto ne, že by to neodpovídalo jejímu charakteru. Osobní vypjatost a odsouzeníhodná personalizace vědeckých sporů totiž vyžadovala cosi, co právě dnešní sociologii namnoze chybí, vyžadovala angažovanost a spalující zájem o osud oboru – o vědeckou pravdu, pateticky řečeno –, nebo přinejmenším o vlastní bytí či nebytí v akademické obci, jenž se mezi sociology zvolna ztrácí. Existenční utilitarismus posledně uvedené příčiny je umenšován tím, že akademických nebo jiných výzkumných pozic je přehršel, zájem o Poznání a Pravdu se poněkud rozmělnuje tím, že leckdo má svoje vlastní malé poznání a vysoce specializovanou pravdu, dostatečně odtaziť na to, aby nezaujaly novináře nebo širší veřejnost, a příliš úzké, než aby mohly vyvolávat kritickou pozornost kolegů z jiných subdisciplín. Zájem a schopnost polemizovat mají jako nutnou podmínku čtení cizích textů (podobně jako v případě recenzí) a o tom se leckdy dá pochybovat; „vědecké vášně“ proto vyvolávají hlavně (jen) různé formy politické angažovanosti.

Místo závěru

Ke známým rozdílům mezi českou sociologií před třemi čtvrtinami (až polovinou) století a dnes, jako byl mnohem menší rozsah, slabší institucionální zakotvení a pražsko-brněnská rivalita v případě té „staré“, můžeme na její konto připočítat (mnohem) větší osobní zainteresovanost, psavost a čtivost, sociální (případně sociálně-politickou) angažovanost a konsekventní zájem veřejnosti, jež vyvažovaly některé uvedené nedostatky i nízké finanční dotace. Dobře to dokumentuje třeba skutečnost, že „staré“ časopisy se dokázaly zaplatit samy, nepotřebovaly (a téměř neměly) žádné institucionální dotace přesahující skupinu/y sociologů a jejich dalších potenciálních čtenářů. Pokud jde o prostředky na výzkumy, počet ústavů, kateder a dalších pracovišť i počet jejich zaměstnanců, jsme na tom nesrovnatelně lépe, jen se zdá, že tomu současné výsledky ne vždy odpovídají. Na vině je nepochybně mnohem výraznější specializace, teoretické a metodické zesložnění (doufejme, že zároveň i kvalitativní zlepšení) sociálních věd. T. Parsons však měl pravdu jenom částečně: zvyšování adaptivity sice vede k diferenciaci a specializaci, jimž sociální systémy (někdy, částečně) čelí novou integrací, zdá se však, že sociologové u toho nebudou.

Sociologové postupně ztratili nejen sny o zastřešujícím charakteru své disciplíny, ale především výraznější sociální ohlas, a nepočítáme-li výzkumy veřejného mínění nebo prvoplánová šetření komerčního charakteru, leckdy i poptávku. Veřejnost včetně názorových vůdců dnes stojí hlavně o výzkumy veřejného mínění a další kvantitativní data, která si interpretuje sama a po svém, aniž by sociologii skutečně potřebovala a požadovala od ní nějaké jiné výstupy. Je „chyba“ na straně veřejnosti nebo sociologů, pakliže vůbec jde o nedostatek a nikoli o standardní součást vývojových procesů pozdní moderny? Pohled do hlubin sociologické obce naznačuje, že velká část toho (relativně) ohromného množství jejích současných členů příliš nestojí o širší prezentaci výsledků své práce, natož o sociálně-politickou angažovanost, nehledá nad aktuálními otázkami a nespěchá s navrhovanými alternativními řešeními a své texty, jsou-li jaké, nepíše zvlášť ostře broušeným brkem (dnes vlastně klávesnicí). Proti třicátým letům to přeci jen nějaký rozdíl je, který jako by ukazoval, že v lepších podmínkách a s více lidmi se snižuje oborová aktuálnost, obecná sdělnost a dokonce i relativní výkonnost. Zůstaneme-li u analyzovaných časopisů, k evidentnímu zlepšení došlo v případě formálních a technických otázek jejich vydávání – časopis/y vychází pravidelně, i když za cenu monotematických čísel, oproti *Sociologické revui* nepochybně vzrostla kvalita článků, oproti *Sociálním problémům* se snížil (viditelný) militantní odpor vůči těm nejbližším a současně vzdáleným – sociologům vycházejícím z jiných paradigmat a užívajícím jiných metod. Trochu však zapomínáme na přínos *Sociálních problémů*, jejichž redakce trvala na uplatňování hesla, že „někdy méně bývá více“, a to i v případě prováděných výzkumů.

Obrátíme-li pozornost k jiným hlubinám, tentokrát „študákovy duše“, objevíme pozoruhodně podobný obraz. Zvýšení počtu vzdělávacích institucí, jejich studentů i zaměstnanců, vede spíše k nižšímu zájmu o výchovu dalších badatelů

ských generací. Typicky se to projevuje v malém počtu recenzí a jejich charakteru, ale i tím, že se texty studentů / čerstvých absolventů na stránkách *Sociologického časopisu* / CSR objevují jen sporadicky. Další indikátorů by byla celá řada, byť je na tomto místě nechceme prezentovat, protože nevyplynou z provedeného výzkumu. Jistě v řadě případů dochází ke zlepšení, které může dokumentovat například rekonstrukce (omlazení) redakční rady v roce 2006, ale to již nespadá do našeho zájmového pole. Právě v případě rekrutace redakcí, interdisciplinárních či mezinárodních vazeb však česká sociologie zůstává přes tři čtvrtiny století a prakticky absolutní předěl v padesátých letech překvapivě stejná. Redakční rady a hlavní redaktoři sice „dříve“ měli mnohem větší podíl na tvorbě časopisů, ale to platilo i pro všechny ostatní akademické pracovníky, shoda s dneškem je naopak v tom, že ke jmenování do těchto orgánů jen někdy docházelo na základě vědecké výkonnosti, často se uplatňovaly spíše statusové či symbolické činitele. Ke generační výměně sice docházelo, ale aniž by to ohrozilo jádro a způsob fungování redakčního kolektivu. Výraznější rozdíl můžeme spatřovat jenom v rivalitě dvou časopisů, již bychom v alespoň vnějškově přátelském a vzájemně závislém prostředí současné sociologie hledali marně. Mnohem častěji však najdeme nepublikující nebo sporadicky publikující sociology, a to i mezi členy redakčních rad.

Česká sociologie nikdy nedosahovala kvalit významných národních škol – britské, francouzské, italské, německé, ruské a později stále výrazněji především americké – a její spolupráce s nimi byla namnoze formální. (I v zahraničí) nejznámějším českým sociologem byl T. G. Masaryk, jehož zařazení do naší disciplíny vždycky bylo na pováženou. Čeští sociologové příležitostně publikovali v zahraničí, avšak o publikaci u nás měli zájem hlavně Středoevropané, Jihoslované a Balkánci, což obojí platí dosud. Spíše se zdá, že s rozvojem zahraničních výzkumných pracovišť, časopisů a společností mezinárodní spolupráce projevovaná v českých časopisech klesá, alespoň pokud jde o kvantitativní bázi. Jistě to souvisí se snížením zájmu našich sociologů o teorii ve prospěch (národní) empirie (případně se setrvalým zájmem o široce pojaté dějiny oboru), se všeobecným úpadkem recenzní činnosti a dalšími faktory, jimž nedokázalo v úplnosti čelit ani to, že *Sociologický časopis* / CSR na rozdíl od obou „starých“ vychází také anglicky. Také interdisciplinární spolupráci můžeme označit za setrvale nízkou; v časopise příležitostně publikují také jiní sociální vědci než sociologové, což jistě platí i *vice versa*, ne však v takové míře a takovým způsobem, aby to rozvíjelo skutečnou multidisciplinární syntézu. Stejně jako například za první republiky (hlavně ve třicátých letech) čeští dějepisci sice hojně operovali Weberem, ale značně méně mu rozuměli, pokud ho vůbec četli, ani dnes se nezdá, že by existovala jediná sociální skutečnost viděná z různých a vzájemně komplementárních úhlů pohledu – máme celou řadu malých, dílčích skutečností, jejichž specializovanou analýzu provádíme s úzkostlivou pečlivostí a naprostou vážností. Není to však jen český problém: „sociologii poznamenaly dvě vážné deformace. První se objevila v padesátých letech; označil bych ji jako ‚metodologický fetišismus‘. Druhá byla součástí kulturní revoluce, která začala na konci šedesátých let; šlo v ní o přemě-

nu sociologie z vědy v nástroj ideologické obhajoby. S tím, jak si širší veřejnost tyto změny stále více uvědomovala, ztrácela sociologie prestižní postavení, jež kdysi zaujímal v americkém kulturním životě, ztrácela přitažlivost pro nejnadanější studenty a ne zcela bezdůvodně přišla i o velkou část finanční podpory“ [Berger 2003: 177]. Poslední uvedený bod v České republice neplatí – nejsem si ovšem jist zda naštětí či k naší smůle?

Řadu rozdílů sociologie období *Sociologické revue* a *Sociálních problémů* oproti dnešku můžeme vysvětlit tím, že „kdysi“ alespoň pro některé sociology jejich práce byla weberovským povoláním, které spalovalo, nebo přinejmenším existenční nezbytností, jež zbavovala nutnosti vydělávat si na chléb vezdejší jinými, méně příjemnými způsoby. Později se z ní namnoze stalo pouhé zaměstnání, dnes na jeden či více úvazků s víceméně jasně ohraničenou pracovní dobou a formalizovanými (někdy jen formálními) požadavky na výkon/výstupy. Snad by byl řešením nějaký subjektivizační „postmoderní obrat“ – připustili-li bychom, že sociologie je vedle zaměstnání také zábava, byla by možná přitažlivější a přinášela by více ovoce. Alespoň pro autora tohoto textu bylo jeho sepisování nejen inspirativní, ale i docela zábavné.

ZDENĚK R. NEŠPOR je vědeckým pracovníkem Sociologického ústavu AV ČR a odborným asistentem na Fakultě humanitních studií UK. Soustavně se věnuje dějinám a sociologii náboženství, ekonomické sociologii a migracím, sociální antropologii a religionistice; nejen touto studií se snaží ukázat živý zájem o vývoj a současný stav českých sociálních věd. Autor více než osmdesáti odborných studií, editor čtyř sborníků, autor pěti monografií, naposledy Děkuji za bolest... Náboženské prvky v české folkové hudbě 60.–80. let (Brno: CDK 2006) a Sociologie náboženství (s Dušanem Lužným; Praha: Portál 2007). Jeho zpracování sociálního kontextu a organizací české sociologie před rokem 1948 Institucionální zázemí české sociologie před nástupem marxismu vyjde v nejbližší době v edici Sociologických studií Sociologického ústavu AV ČR.

Literatura

- Berger, Peter L. 2003. *Pozvání do sociologie. Humanistická perspektiva*. Brno: Barrister & Principal.
- Havelka, Miloš (ed.). 1995. *Spor o smysl českých dějin 1895–1938*. Praha: Torst.
- Chalupný, Emanuel. 1948. *Sociologie II/2. Vývoj sociologie v 19. století (1835–1904)*. Praha: Samcovo knihkupectví.
- Kolman, Arnošt. 2005. *Zaslepená generace. Paměti starého bolševika*. Brno: Host.
- Král, Josef. 1931a. „Sociální vědy a jejich třídění.“ *Sociální problémy* 1 (1): 3–15.
- Král, Josef. 1931b. „K přijetí naší revue.“ *Sociální problémy* 1 (3): 279.
- Král, Josef. 1937a. *Československá filosofie. Nástin vývoje podle disciplin*. Praha: Melantrich.

- Kl. [Král, Josef]. 1937b. „Dr. Bedřich Vašek.“ *Sociální problémy* 5 (1): 76–77.
- Kl. [Král, Josef]. 1938–39. „Ze Společnosti pro sociální bádání.“ *Sociologie a sociální problémy* 6 (1–2): 89–90.
- Kl. [Král, Josef]. 1947a. „Sociologie a prof. A. Kolman.“ *Sociologie a sociální problémy* 7 (2): 158–159.
- Kl. [Král, Josef]. 1947b. „Karel Galla: Dolní Roveň, Sociologický obraz české vesnice.“ *Sociologie a sociální problémy* 7 (1): 70–74.
- Král, Josef. 1969. „Několik poznámek k číslu 3/IV 1968 Sociologického časopisu o československé sociologii.“ *Sociologický časopis* 5 (4): 393–402.
- Macháček, Martin, Eva Kolcunová. 2005. „Jak se v ČR žije kandidátům na docenty a profesory? Analýza publikačních aktivit v ekonomických disciplínách.“ *Finance a úvěr / Czech Journal of Economics and Finance* 55 (11–12): 563–577.
- Machonin, Pavel, Lumír Gatnar. 1999. „Sociologie, volby a naši kritikové.“ *Sociologický časopis* 35 (4): 468–469.
- Machotka, Otakar. 1937a. „Sociální podmínky americké sociologie.“ *Sociální problémy* 5 (2): 81–104, (3): 204–215, (4): 260–291.
- Machotka, Otakar. 1937b. „Návrh na zřízení Vysoké školy sociálních věd.“ *Sociální problémy* 5 (4): 332–335.
- Machotka, Otakar. 1938–39a. „Dr. Ant. Obrdlík: Povolání a veřejné blaho.“ *Sociologie a sociální problémy* 6 (1): 106–113.
- Machotka, Otakar. 1938–39b. „K diskusi o knize Dra Obrdlíka: Povolání a veřejné blaho.“ *Sociologie a sociální problémy* 6 (3–4): 255–259.
- Machotka, Otakar, Zdeněk Ullrich. 1928. *Sociologie v moderním životě. Směry, organisace, úkoly*. Praha: Orbis.
- Matějů, Petr. 1999. „Vybíráme se testují ideologie, nikoli vědecké teorie a hypotézy.“ *Sociologický časopis* 35 (4): 463–467.
- Merton, Robert K. 2000. *Studie ze sociologické teorie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Nešpor, Zdeněk R. 2004. „Dvojí tradice české sociologie náboženství.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 40 (4): 447–468.
- Nešpor, Zdeněk R. 2007a. *Institucionální zázemí české sociologie před nástupem marxismu*. Praha: SOÚ AV ČR (v tisku).
- Nešpor, Zdeněk R. 2007b. „Brněnský výzkum současné religiozity z roku 1930: současná interpretace.“ *Religio, Revue pro religionistiku* 15 (1) (v tisku).
- Novák, Miroslav. 1999. „Recenzentovy pochybnosti o interpretaci ‚patové‘ situace v politice na základě výsledků sociologických výzkumů.“ *Sociologický časopis* 35 (4): 460–462.
- Obrdlík, Antonín, I. Arnošt Bláha. 1938. „Odpověď doc. Dr. Otakaru Machotkovi.“ *Sociologická revue* 9 (1–2): 116–121.
- Petrusek, Miloslav. 2000. „Co bylo, když sociologie nebyla. Osudy zakázané a zhanobené vědy 1948–1963.“ Pp. 35–49 in H. Barvíková (ed.). *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Praha: Archiv AV ČR.
- Šanderová, Jadwiga. 1996. „Krátká poznámka k diskusi, která se nepovedla.“ *Sociologický časopis* 32 (1): 95.
- Šauer, Leopold. 1934. „Odpověď Vladimíru Vybralovi.“ *Sociální problémy* 3 (3): 277–279.
- Šíma, Jaroslav. 1940. *Kritika a práce. K poměrům v české sociologii*. Brno: vl. n.
- Ullrich, Zdeněk. 1937. „Sociologické výzkumy skupiny Sociálních problémů.“ *Sociologie a sociální problémy* 5 (1): 53–60, (4): 306–320.
- Ullrich, Zdeněk. 1938–39. „Jaroslav Šíma: Sociologie výchovy.“ *Sociologie a sociální problémy* 6 (3–4): 248–254.
- Vaněk, Antonín. 1986. *Slovník českých a slovenských sociálně politických myslitelů a sociologů. Autoři – Časopisy – Instituce – Společnosti. 1848–1980*. Praha: UK.

- Vašek, Bedřich. 1933. *Křesťanská sociologie I. Život sociální*. Praha: Universum.
- Voráček, Josef. 1937. „Karel Galla: Sociology of the Cooperative Movement in the Czechoslovak Village.“ *Sociologie a sociální problémy* 5 (3): 228–230.
- Zprávy a poznámky. 1937. „Zprávy a poznámky.“ *Sociální problémy* 5 (1): 75–77.
- Z. B. [Zwicker, Bruno]. 1937. „Bedřich Vašek: Doba úzkostí a varu.“ *Sociologická revue* 8 (1–2): 272.

Analyzované časopisy

Sociologická revue 1, 1930 až 15, 1949.

Sociální problémy 1, 1931 až 7, 1947 (od 6, 1938/39 *Sociologie a sociální problémy*)

Czech Sociological Review 4, 1996 až 9, 2001 (od roku 2002 sloučen se *Sociologickým časopisem*).

Sociologický časopis 32, 1996 až 41, 2005 (od 38, 2002 *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*).